

**ПРИРОДА ЯК ПРОСТІР ВИХОВАННЯ
У ДИТЯЧІЙ ЛІТЕРАТУРІ
І. ФРАНКА ТА В. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Укладачі сучасних підручників та навчальних посібників для дітей дедалі частіше звертаються до класичної дитячої літератури як невичерпного ресурсу морального й емоційного виховання. З огляду на актуальність цієї проблематики розглянемо детальніше творчий доробок двох видатних українських митців і педагогів – Івана Франка та Василя Сухомлинського. І хоча вони жили і працювали в різні періоди, їхні твори нерідко розміщуються поряд в одній і тій самій книжці. У їхній дитячій прозі природа і тваринний світ – важливий виховний простір, проте підходи, цілі та засоби педагогічного впливу істотно різняться. Метою тез є виявлення цих відмінностей та визначення їхніх точок перетину; аналіз відповідних творів дає змогу це з'ясувати.

Іван Франко (1856–1916) створював казки збірки *«Коли ще звірі говорили»* (1899) у зрілий період своєї творчості – роки важких особистих і суспільних випробувань, що позначилися на філософії цих текстів. Твори є переосмисленням фольклорних сюжетів різних народів, адаптованих до вікової психології та національного досвіду українських дітей (6–12 років). Письменник свідомо обирає казкові сюжети з участю тварин: як зазначала дослідниця Наталя Тихолоз, ці тексти «заставляють їх сміятися і думати, розбуджують їх цікавість та увагу до явищ природи» [1].

Центральною виховною ідеєю збірки є концепція боротьби за існування як основного закону природи і соціуму. Художній світ казок – це моделювання життєвих ситуацій, де немає абсолютно добрих чи абсолютно злих звірів, а є суперечливі натури зі своїми вадами і чеснотами. Франко свідомо відмовляється від ідеалізації та сентиментальності, змальовуючи персонажів-тварин, котрі живуть за законами природи, де сила і розум вирішують усе.

Визначальним виховним елементом у Франка постає культивування інтелекту. Персонажі, що перемагають, – Засць, Ворона, Лисиця – роблять це силою розуму, а не фізичною перевагою: «котрий звір не може взяти силою, той бере хитрістю» [1]. Натомість ті, хто перестають мислити (як Фарбований Лис, що, ставши царем,

інтелектуально зледащів), неминуче гинуть. У такий спосіб письменник формує у дитини-читача переконання: ясний, поміркований розум є основним інструментом виживання і справедливості.

Франко не приховує від дітей смерті, болю й жорстокості природних законів – це свідомий педагогічний вибір. Письменник прагнув не ізолювати дітей від неприємних явищ реального світу, а відмалечку формувати в них тверезе уявлення про нещадні закони існування, виховати не жорстоких, а спроможних до чесної боротьби оборонців справедливості [1]. Реалізм зображення підсилено тим, що Франко «українізує» запозичені сюжети: вводить місцеві прислів'я, побутові деталі, знайому фауну, – що наближає казкові конфлікти до дитячого досвіду й робить виховний вплив конкретнішим.

Інакше розставлені виховні акценти у Василя Сухомлинського (1918–1970). Педагог-гуманіст, автор майже 1500 казок і оповідань для дітей, він утверджував принципово іншу модель ставлення до живого. Його художні твори, зосереджені у книзі *«Я розповім вам казку... Філософія для дітей»* (2016) [2], охоплюють широкий спектр тем: дбайливе ставлення до тварин і рослин (*«Покинуте кошеня»*, *«Ластівка з перебитим крилом»*), засудження жорстокості й байдужості (*«Він тільки живий гарний»*, *«Зупинена рука»*), вірність і дружба між людиною та твариною (*«Старий пес»*, *«Дівчинка та Синичка»*), відповідальне ставлення до навколишнього середовища (*«Не забувай про джерело»*, *«Соромно перед соловейком»*). Усі вони мають виразний морально-етичний виховний характер.

Провідною ідеєю педагогічної системи Сухомлинського є переконання, що ставлення до тварин і природи – це школа ставлення до людини, школа гуманізму. У книжці *«Серце віддаю дітям»* педагог наголошував: дитина має зрозуміти, що «не мене нехай захищають, а я повинна захищати, світ повен істот, які незмірно слабші за мене» [3, с. 58]. Практичним утіленням цього принципу в Павлівській школі стала «пташина лікарня», де діти доглядали за пораненими тваринами і птахами, а згодом – лікарня для тварин. Дитина, яка доклала зусиль, щоб пташка вижила і повернулася до природи, не буде виявляти жорстокості до живих істот у дорослому житті.

Виховний метод Сухомлинського ґрунтується на емоційному переживанні і спільній практичній дії. Оповідання *«До класу залетіла бджола»* демонструє, як ціле заняття може перетворитися на урок ненасильства: діти завмирають, щоб не злякати бджолу, і разом

переживають полегшення, коли вона вилітає на волю. Оповідання «Він тільки живий гарний» – про хлопчика, який наколює метелика на шпильку, і виявляє, що краса зникла разом із життям, – передає цю ж ідею через нестерпний дитячий досвід. Через такі переживання формується стале ціннісне ставлення до живого – і до людей також.

Важливо наголосити: звернення Сухомлинського до теми живого в радянській педагогіці з її класовим та споживацьким підходом до всього було, по суті, революційним явищем [4]. Саме він першим послідовно обґрунтував необхідність виховання у дітей співпереживання і підтримки всього живого як підвалини гуманістичного світогляду.

Порівняльний аналіз виявляє виразні точки перетину між обома авторами. По-перше, і Франко, і Сухомлинський переконані, що через художній образ тварини дитина засвоює важливі моральні істини значно глибше, ніж через пряме повчання. По-друге, обидва автори не спрощують реальність: один – показуючи її суворість, інший – не замовчуючи дитячу жорстокість і байдужість. По-третє, обидва апелюють до дитини як до суб'єкта, здатного зробити свідомий моральний вибір.

Водночас між авторами існують принципові відмінності у педагогічних пріоритетах, що відображають різні виховні моделі. Їх можна узагальнити у такий спосіб:

Критерій	Іван Франко	Василь Сухомлинський
Образ природи	Арена боротьби за існування	Храм краси, добра і співчуття
Центральна цінність	Розум, воля, сила	Серце, емпатія, відповідальність
Ставлення до смерті	Відкрите, натуралістичне	Вкрите співчуттям, травматичне
Виховна мета	Сильна, розумна особистість	Добра, гуманна людина
Жанрова форма	Розгорнута казка з психологізмом	Лаконічна притча, замальовка
Педагогічний метод	Реалізм, зіткнення з правдою	Споглядання, турбота, переживання

Виховна модель Франка є **раціонально-прагматичною**: вона акцентує здатність дитини реалістично оцінювати ситуацію, долати

труднощі, використовувати розум як зброю. Педагогічна модель Сухомлинського – **емоційно-гуманістична**: вона наголошує на здатності дитини співчувати, відчувати красу та брати відповідальність за слабших. Обидві моделі не суперечать, а взаємодоповнюють одна одну: тверезий погляд на реальність і критичне мислення (Франко) у поєднанні з розвинуеною емпатією та любов'ю до природи (Сухомлинський) формують цілісну особистість, здатну і виживати, і залишатися людиною.

Іван Франко та Василь Сухомлинський – два полюси вітчизняної традиції виховання через природу й образи тварин. Перший готує дитину до складного й часом жорстокого світу, озброюючи її розумом і реалізмом; другий формує внутрішній моральний стрижень, виховуючи чуйність і відповідальність за все живе через красу природи. Разом вони формують повноцінний педагогічний канон, звернення до якого є напрочуд своєчасним в умовах російсько-української війни, цілеспрямованої та планомірної дегуманізації та екоциду, що їх чинить агресор на українській землі.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розширенням кола авторів порівняльного аналізу – зокрема, залученням творчості Спиридона Черкасенка, Лесі Українки, Олени Пчілки – та з дослідженням рецепції виховних моделей Франка і Сухомлинського в сучасній дитячій літературі й шкільній практиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тихолоз Н. Боротьба за виживання, або Чому гинуть і перемагають звірі у казках Івана Франка. *Франко: Наживо*. 2018. URL: <https://frankolive.wordpress.com/2018/03/17/боротьба-за-виживання>
2. Сухомлинський В. О. Я розповім вам казку... Філософія для дітей / уклад. О. В. Сухомлинська. Харків : ВД «Школа», 2016. 576 с.
3. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. *Вибрані твори : у 5 т.* Київ : Рад. школа, 1976. Т. 3. С. 7–282.
4. Сухомлинська Л. В. Світ живого в педагогіці Василя Сухомлинського. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2018. Вип. 171. С. 223–228.
5. Франко І. Коли ще звірі говорили. *Зібрання творів: у 50-ти т.* Київ : Наук. думка, 1979. Т. 20. С. 74–170.
6. Тихолоз Н. Казкотворчість Івана Франка (генеологічні аспекти). Львів, 2005. 186 с.